

СЕКЦІЯ 3 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.101

Будько О.В.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку й аудиту
Дніпродзержинського державного технічного університету*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Вказано на необхідність визначення поняття сталого розвитку з метою дієвої реалізації шляхів його забезпечення. Здійснено аналіз історичного шляху становлення категорії «сталий розвиток». Наведено поняття сталого розвитку у трактуванні вітчизняних і зарубіжних вчених. Окреслено підходи до визначення поняття сталого розвитку. На основі узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду визначено поняття сталого розвитку.

Ключові слова: поняття, сталий розвиток, економічна складова, екологічна складова, соціальна складова, системний підхід.

Будько О.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПОНЯТИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Указано на необходимость определения понятия устойчивого развития с целью действенной реализации путей его обеспечения. Осуществлен анализ исторического пути становления категории «устойчивое развитие». Приведены понятия устойчивого развития в трактовке отечественных и зарубежных ученых. Очерчены подходы к определению понятия устойчивого развития. На основе обобщения отечественного и зарубежного опыта определено понятие устойчивого развития.

Ключевые слова: понятие, устойчивое развитие, экономическая составляющая, экологическая составляющая, социальная составляющая, системный подход.

Budko O.V. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL JUSTIFICATION OF THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Indicated the need for the definition of sustainable development with the aim of effective implementation of the ways of achieving it. Historical development path of the category «sustainable development» has analyzed. The notions of sustainable development in the interpretation of a number of domestic and foreign scientists. Approaches to defining the concept of sustainable development have defined. On the basis of generalization of domestic and foreign experience has defined the concept of sustainable development.

Keywords: concept, sustainable development, economic component, environmental component, social component, system approach.

Постановка проблеми. Одним із найголовніших питань розвитку суспільства як в глобальному, так і в національному масштабі є забезпечення його сталого розвитку. Складність цього процесу обумовлюється необхідністю збалансованого поєднання його складових: економічної, екологічної та соціальної.

Для окреслення мети і завдань сталого розвитку слід чітко визначити і обґрунтувати зміст поняття «сталий розвиток», яке на сьогодні залишається дискусійним. Відсутність затвердженої на офіційному рівні концепції та стратегії сталого розвитку свідчить про різноманітність та різноспрямованість поглядів і підходів до цього поняття. Отже, необхідність теоретико-методологічного обґрунтування поняття «сталий розвиток» обумовлена нагальною потребою в розробці конкретних завдань щодо реалізації пріоритетних цілей національної економіки та, відповідно, обґрунтування та втілення в життя концепції і стратегії сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття сталого розвитку отримало широке висвітлення в працях провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як О.Г. Білорус, З.В. Герасимчук, Б.М. Данилишин, В.І. Данилов-Данильян, Г. Дейлі, С.І. Дорогунцов, М.З. Згуровський, Д.Х. Медоуз, Д.Я. Медоуз, Л.Г. Мельник, М.М. Моїсєєв, К.С. Лосєв, В.П. Прадун, І.О. Тарасенко, В.М. Трегобчук, М.К. Шапочка, А.Д. Урсул, Т.А. Урсул, М.В. Фоміна, М.А. Хвесик, В.Я. Шевчук, О.В. Шубравська та ін.

Разом з тим поняття «сталий розвиток» потребує подальшої конкретизації, уточнення та обґрунтуван-

ня визначення з метою розробки концептуальних засад і механізмів розвитку економіки.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз і систематизація основних підходів до визначення сутності поняття сталого розвитку та конкретизація його змісту на основі узагальнення теоретичного вітчизняного і зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впровадження поняття «сталий розвиток» відбувалося з розумінням необхідності нової парадигми розвитку суспільства. Ідеї сталого розвитку були започатковані у концепціях вчених Римського клубу – добровільної асоціації провідних західних вчених, політичних діячів та бізнесменів, метою якого було дослідження моделей суспільного розвитку та їх перспектив. Перші результати дослідження були оприлюднені в праці «Межі росту», в якій було прогнозовано розвиток світової системи та вперше доведено, що екологічні проблеми та відсутність адекватних суспільних важелів регулювання світових і національних екологічних дій призведуть людство до екологічної катастрофи, різкого зниження обсягів виробництва та неконтрольованого падіння чисельності населення.

Визначну роль також в основі становлення концепції сталого розвитку мала конференція ООН, яка відбулася в 1972 році у Стокгольмі. Тоді вперше було сформульовано право людей жити в навколишньому середовищі такої якості, яке передбачає життя, сповнене гідності і добробуту. При цьому проблеми навколишнього середовища були включені до числа пріоритетних завдань на національному і регіональ-

ному рівнях. Так з'явилося поняття «екорозвиток», яке було використано у 1980 році Міжнародним союзом охорони природи в доповіді «Всесвітня стратегія охорони природи».

Поняття «сталий розвиток» (sustainable development) уперше було використано в доповіді Міжнародної комісії по навколишньому середовищу і розвитку на чолі з прем'єр-міністром Норвегії Г.Х. Брундтланд «Наше спільне майбутнє» у 1987 році. Дослівно поняття «sustainable development» перекладається як розвиток, що самопідтримується. Тому низка вчених пропонують визначати це поняття як «гармонійний», «збалансований» розвиток, «розвиток, узгоджений із станом природи та її законами» або «екологічно стійкий економічний розвиток». У доповіді ж під сталим розвитком розуміється «розвиток, що забезпечує потреби нинішнього покоління, не позбавляючи майбутні покоління можливості задовольняти свої власні потреби» [11, с. 23]. При цьому сталий розвиток передбачає відмову від реалізації винятково екологічної або винятково економічної стратегії.

Подальшу конкретизацію поняття сталого розвитку було здійснено на Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, де було визнано Концепцію сталого розвитку домінуючою ідеологією функціонування земної цивілізації у XXI ст. На конференції був схвалений план дій, що отримав назву «Порядок денний на XXI століття». Згідно із визначенням, прийнятим на конференції, сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, при якому здійснюється задоволення потреб теперішніх поколінь, але не ставиться під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Сталый розвиток почали розглядати як сукупність трьох складових: економічної, екологічної та соціальної, недооцінка кожної з яких буде призводити до проблем у забезпеченні сталого розвитку.

У 2002 році в Йоганнесбурзі, на Всесвітньому саміті по сталому розвитку було прийнято «План виконання рішень на найвищому рівні». На цьому саміті констатувалося, що ідея сталого розвитку за десятиліття не стала актуальною та не набула суттєвого розвитку в практичній діяльності.

Не дивлячись на тривалий еволюційний процес, який характеризує становлення сучасного розуміння поняття «сталый розвиток», воно залишається багатозначним. На сьогодні сформувалася значна кількість визначень сутності поняття «сталый розвиток», які втілюють у собі підходи, інколи протилежні один до одного, що стримує єдине розуміння теоретико-методологічної сутності сталого розвитку з метою розробки національної концепції та стратегії сталого розвитку. Дискусії ще обумовлені й тим, що вчені різних наукових галузей трактують це поняття, роблячи акцент на понятті зі своєї точки зору (цілей, предмета, завдань науки).

Визначення сталого розвитку, розроблені провідними вітчизняними та зарубіжними вченими, представлені у таблиці 1.

У таблиці наведено різноманітні визначення сталого розвитку, які відрізняються один від одного акцентом на різних проблемах:

- 1) збереженні біорізноманіття;
- 2) збереженні природних ресурсів;
- 3) рівновазі між економічною діяльністю і станом навколишнього середовища;
- 4) стійкому економічному зростанні;
- 5) справедливих відносинах між поколіннями;

6) якості життя, соціальних та культурних цінностях;

7) забезпеченні безпеки розвитку;

8) необхідності синергії факторів розвитку тощо.

У кінцевому ж підсумку в більшості визначень наголошується, що основною метою сталого розвитку є задоволення потреб і прагнень людини.

Оскільки в понятті сталого розвитку розрізняють взаємодію тріади складових – економічної, екологічної і соціальної, підходи до визначення поняття поділяються в залежності від того, який акцент здійснюється на одній з них.

Так, якщо вказується можливість сталого розвитку внаслідок отримання економічної користі від природних благ, то при цьому підході акцент робиться на економічній складовій. Сталый розвиток часто розглядається через категорії економічного зростання, економічного розвитку території, господарського комплексу, підприємства, у яких відбувається гармонійний (збалансований) розвиток факторів виробництва і продуктивних сил.

При іншому підході підкреслюється важливість збереження навколишнього середовища – тільки за пріоритету цієї складової можливий сталий розвиток.

Прихильники третього підходу вказують на особливу увагу та важливість підтримки якості життя людини, її соціальної захищеності, що в подальшому дозволить реалізувати завдання економічного і екологічного розвитку.

Всі визначення об'єднуються у три групи: перша – відображає точку зору біологів і означає підтримання продуктивності біологічних ресурсів; друга – екологів, які вважають, що сталий розвиток означає підтримання різноманітності видів в екосистемах, які знаходяться під тим чи іншим антропогенним впливом; третя – економістів, на думку яких, «сталый розвиток» – це підтримання економічного розвитку на основі раціонального використання наявних ресурсів та їх збереження для наступних поколінь людства. У цих визначеннях спостерігається неповне відображення сутності поняття, так як у наведених групах охоплюються лише дві сторони: екологічна і економічна. Це свідчить про переваги екологічної складової або поєднання економічної та екологічної з певним ігноруванням соціальної складової, що обумовлює недооцінку використання соціальних ресурсів у досягненні цілей сталого розвитку, незалученість важелів соціального капіталу до цих процесів [11, с. 25].

Більшість визначень сформульовано за допомогою комплексного підходу: або поєднанням всіх трьох складових, або акцент робиться на зв'язку соціальної та екологічної складових, соціальної та економічної складових, економічної і екологічної складових. Так, взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових обумовлює необхідність збереження однакових прав сьогодишніх і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми. Взаємозв'язок екологічної та економічної складових вказує на необхідність вартісної оцінки техногенних впливів на навколишнє природне середовище. Існують також і інші підходи. М.В. Фоміна вказує, що розрізняють суспільно-соціальний, еколого-економічний і економіко-екологічний підходи до обґрунтування концепції сталого розвитку. Вона зазначає, що перший підхід носить глобальний характер і стосується проблем розвитку цілісної особистості на основі підпорядкування їй природи та

Таблиця 1

Визначення поняття сталого розвитку

Автор	Визначення
1. В.Я. Шевчук [18, с. 44]	Гармонійний процес, який забезпечує збалансоване економічне сходження, збереження природно-ресурсного потенціалу, гарантує біосферний простір та екологічну безпеку з метою задоволення життєво необхідних потреб людей і суспільства в цілому
2. З.В. Герасимчук [3, с. 10]	Процес забезпечення функціонування територіальної системи із заданими параметрами в певних умовах, протягом тривалого проміжку часу, що веде до гармонізації факторів виробництва та поліпшення якості життя сучасних і майбутніх поколінь за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища
3. Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак [4, с. 10]	Сталий розвиток як система відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним ростом, нормалізацією якісного стану природного середовища, зростанням матеріальних і духовних потреб населення
4. С.І. Дорогунцов, А.М. Федорищева [7, с. 11]	Докорінна зміна функцій виробництва стосовно природного середовища
5. Л.П. Масловська, [10, с. 44]	Динамічна і зрівноважена суспільно-природна взаємодія (виробнича, соціальна, екстична тощо), яка забезпечує економічний прогрес, екологічний і соціальний добробут та безпеку на основі досконалої системи територіального управління й економічних методів природокористування
6. І.О. Тарасенко [15, с. 11]	Керований процес гармонічних, закономірних, цілеспрямованих змін, основними результатами якого є не лише економічне зростання та суспільний добробут, а й ощадне використання всіх видів ресурсів та збереження навколишнього природного середовища
7. В.А. Рабош [13, с. 43]	Основою сталого розвитку будь-якої системи є самоорганізація її важлива властивість синергія, ... синергія факторів розвитку, безперервна взаємодія елементів, які визначають динаміку системи, її транзитну детермінацію, так і зміни, які відбуваються у зовнішньому середовищі
8. Л.А. Крохмаль [9, с. 9]	Стабільне і тривале існування організації в підприємницькому середовищі, яке динамічно змінюється
9. З.В. Коробкова [8, с. 167]	Сталий розвиток – це новий тип суспільного розвитку, при якому досягнення стабільного соціально-економічного стану в країні чи регіоні, складаючи мету розвитку, в той же час повинно створювати надійні передумови сталого розвитку в довгостроковому майбутньому
10. Х.А. Барлибаєв [1, с. 21]	Сталий розвиток є поняттям, концепцією, теорією про можливість збалансованого, зрівняного динамічного стану та розвитку світового співтовариства у єдності з оточуючим середовищем у межах соціоприродної системи, який оцінюється за певними критеріями чи індикаторами
11. П. Самуельсон	Урівноважений розвиток, при якому здійснюється здатність суспільства до саморегуляції
12. Д. Стігліц	Розвиток, який має дозволити людству уникнути можливого передчасного зникнення з обличчя Землі в результаті самознищення під впливом власних варварських дій стосовно оточуючої дійсності
13. В.І. Данилов-Данильєв [5]	Такий суспільний розвиток, при якому не руйнуються його природна основа, умови життя, які створюються, не тягнуть деградації людини і соціально-деструктивні процеси не розвиваються до масштабів, які загрожують безпеці суспільства
14. А.Д. Урсул	Сталий розвиток – це керований системно-збалансований соціоприродний розвиток, який не руйнує природне середовище, забезпечує виживання та безпечно довге існування цивілізації
15. А.Д. Урсул, Т.А. Урсул [16, с. 26]	Під сталим розвитком розуміють не лише системну єдність економічних, соціальних та екологічних видів та аспектів діяльності, але й іманентну взаємозв'язків розвитку та безпеки, скоріше забезпечення безпеки через розвиток і розвиток через забезпечення безпеки
16. Г. Дейлі [6, с. 14]	Гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес усієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли в процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремо взятої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками
17. О.М. Бизяркіна [2, с. 14]	Це такий розвиток єдиної системи «природа і людина», обидві складові якої співіснують за принципами симбіозу, що забезпечує, з одного боку, покращення якості людей, а з іншої – покращення якості навколишнього середовища, що приводить до підвищення стійкості цієї системи протягом необмеженого періоду часу
18. В.П. Прадун [12, с. 27]	Сталим є такий розвиток, який забезпечує певний тип рівноваги, тобто баланс між усіма складовими елементами інтегрованої екосистеми, насамперед культурної, у т.ч. й агрозооекосистеми. Рівновага і збалансованість мають перебувати в основі сталого соціально-економічного розвитку регіонів
19. М.В. Фоміна [17, с. 24]	Змістовність визначення сталого розвитку може трактуватися в залежності від означених пріоритетів, як збереження фізичних властивостей навколишнього середовища: сталість економічних вигід від використання природних багатств; підтримка незмінної корисності, яка включає життя у найширшому трактуванні і цінності, які створені людиною, у найвужчому

економіки. У той же час суспільство не має такого розвитку, який би дозволив реалізувати цей підхід. Тому потребують дослідження інші підходи. Еколого-економічний підхід уособлює первинність екологічної складової, яка є метою і головним джерелом сталого розвитку. Економіко-екологічний підхід на меті має сталий екологічний розвиток, а джерелом досягнення – економічну складову [17, с. 7].

Отже, змістовності та повноти поняттю сталого розвитку зможуть надати тільки підходи, які враховуватимуть необхідність гармонізації економічної, еколо-

гічної та соціальної складових розвитку на макрорівні (держава) і мікрорівні (суб'єкт господарювання).

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних вчених свідчить про використання системного підходу у визначенні сталого розвитку. Системний підхід до визначення поняття сталого розвитку здійснює акцент на тому, що сталий розвиток включає в себе багато аспектів, таких як соціальна, економічна, екологічна, політична взаємодія відповідних систем. Системний підхід дозволяє виявити показники взаємодії, які мають цільову спрямованість. При цьому можуть

виділятися показники входу – ті, які визначають вплив людини на систему, процеси і параметри сталого розвитку; показники стану – ті, які оцінюють поточні параметри системи, зміни сталості та інших аспектів функціонування; показники управління, що характеризують елементи, які дозволяють системі реагувати на вплив зовнішніх факторів, що загрожують її сталому розвитку. За цих умов ряд вчених у сталому розвитку вбачають складну систему, основними рисами якої є структурованість, ієрархічність, цілісність і емерджентність, стійкість, адаптивність і неперервність розвитку.

Всі вчені у визначеннях сталого розвитку намагаються знайти засоби для досягнення такого розвитку. З цієї точки зору можна виділити такі підходи до поняття сталого розвитку:

1) неокласичний підхід передбачає дослідження ринкової оцінки природних ресурсів. При цьому сталий розвиток може бути забезпечений у результаті впровадження саморегуляційних ринкових механізмів;

2) неокейнсіанський підхід спрямований на розробку питань прямого державного регулювання між суспільством і природою за допомогою адміністративно-розпорядчих інструментів. За цього підходу сталий розвиток буде досягнутий за умови ефективного державного регулювання економічних процесів;

3) інституціональний підхід вбачає забезпечення сталого розвитку шляхом вирішення екологічних проблем у зміні поведінки людей і взаємному впливі суспільства і держави на створення нових інститутів.

Усі розглянуті підходи так чи інакше мають втілюватися у визначеннях сталого розвитку. Поняття сталого розвитку повинно відображати не тільки стратегічні цілі, а й шлях практичних дій. Сталий розвиток слід розглядати не як суму складових (економічної, екологічної і соціальної), а як систему, елементи якої перебувають у взаємодії і яка, відповідно, є цілісною. Для визначення сталого розвитку, яке б відповідало його цілям і завданням, слід також не відкидати такі психологічні поняття, як мислення, свідомість та відповідальність. Тільки за умови зміни відношення людини до навколишнього середовища та проблем суспільства може бути забезпечений сталий розвиток.

Висновки. Узагальнивши напрацювання вітчизняних і зарубіжних вчених, можна визначити сталий розвиток як збалансований розвиток, при якому досягаються поставлені економічні цілі при збереженні соціальної і екологічної стабільності, узгодження інтересів суб'єктів господарювання з метою стабільного розвитку макроекономіки на підставі екологізації форм суспільної і індивідуальної свідомості на нескінченно тривалому інтервалі часу.

В цілому поняття сталого розвитку має втілювати у собі та описувати підхід до розвитку економічної системи та окремого її суб'єкта у напрямі збереження навколишнього середовища, яка дозволить задовольняти потреби людства, забезпечуючи при цьому вирішення проблем економічного, соціального, демографічного і духовного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барлыбаев Х.А. Глобализация: за и против устойчивого развития? / Х.А. Барлыбаев. – М. : Изд-во РАГС. 2006. – 262 с.

2. Бизяркина Е.Н. Экологически устойчивое социально-экономическое развитие: основы теории и методологии : автореф. дис. ... на соискание уч. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Е.Н. Бизяркина. – Москва. – 2008. – 48 с.
3. Герасимчук З.В. Еколого-економічні основи формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку (питання методології та практики) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.10.01 – Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка [Текст] / З.В. Герасимчук. – Львів. – 2002. – 47 с.
4. Данилишин Б.М., Шостак Л.Б. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. – К. : СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.
5. Данилов-Данильян В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) [Электронный ресурс] / В.И. Данилов-Данильян // Сайт «Устойчивое развитие». – Режим доступа : <http://www.ustoichivo.ru/biblio/view/71.html>.
6. Дэйли Г., Кобб Дж. Ради общего блага / Перевод на русский язык (под редакцией А.Ю. Ретенюма и П.И. Сафонова) / Г. Дэйли, Дж. Кобб. – М. : Российское отделение ISEE, 1994. – 323 с.
7. Дорогунцов С.І., Федорищева А.М. Сталість розвитку еколого-економічного потенціалу України та її регіонів / С.І. Дорогунцов, А.М. Федорищева // Економіка України. – 1996. – № 7. – С. 4-17.
8. Коробкова З.В. Устойчивое развитие промышленных предприятий в глобализированной экономике / З.В. Коробкова // Совершенствование институциональных механизмов в промышленности : сб. науч. тр. ; под ред. В.В. Титова, В.Д. Марковой. – Новосибирск : ИЭОПП СОРАН, 2005. – С. 90-101.
9. Крохмаль Л.А. Современные инструменты повышения устойчивости предпринимательства в условиях кластерной организации аграрного производства : автореф. дис. ... на соискание уч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством / Л.А. Крохмаль. – Владивосток, 2009. – 23 с.
10. Масловська Л.Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика : монографія / Л.Ц. Масловська. – К. : КНТЕУ, 2003. – 365 с.
11. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-ті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
12. Прадун В.П. Економіко-екологічні основи сталого розвитку регіональних агропромислових комплексів : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.07.02 – економіка сільського господарства та АПК / В.П. Прадун. – Об'єднаний інститут економіки НАН України. – К. – 2005. – 38 с.
13. Рабош В.А. Философско-методологические основания устойчивого развития : сборник научных трудов / В.А. Рабош // Философия человека и процессы глобализации. – СПб. : Издательство РХГА, 2006. – 678 с.
14. Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учебник / под. ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.
15. Тарасенко І.О. Методологічні основи сталого розвитку підприємств легкої промисловості : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / І.О. Тарасенко. – Київ. – 2011. – 32 с.
16. Урсул А.Д., Урсул Т.А. Становление и сущность устойчивого развития : курс лекцій / Под ред. Н.М. Мамедова / А.Д. Урсул, Т.А. Урсул. – М., 2002. – 687 с.
17. Фоміна М.В. Сталий розвиток економіки в умовах глобалізації: теорія і методологія : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки / М.В. Фоміна. – Донецьк. – 2010. – 32 с.
18. Шевчук В.Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку / В.Я. Шевчук. – К. : Геопринт, 2006. – 200 с.